

УДК 75:39(476)

*Панета Сергій Павлович,
кандидат мистецтвознавства,
Київський національний університет культури і мистецтв*

ЛІТЕРОГРАФІЯ ЛЕОНІДА ДЕНИСЕНКА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ГРАФІЧНИХ ТЕХНІК У ХХ СТОЛІТТІ

Стаття присвячена авторській техніці «літерографія», винайденій австралійським художником українського походження Леонідом Денисенком у 1973 р. Працюючи в цій техніці понад 30 років, майстер створив низку оригінальних графічних робіт, різних за жанрами і тематикою. На відміну від попередників, які зверталися до зображувальних можливостей шрифтових композицій, Л. Денисенку вдалося перетворити графічне накреслення шрифту на художній засіб, відповідний контурній лінії і штриховці. У його роботах типографіка, не втрачаючи своєї інформативної функції, стає ефективним і ефектним прийомом створення повноцінного графічного твору.

Ключові слова: літерографія, мистецтво, графіка, стиль, жанр, типографіка, літера, каліграма.

В статье рассматривается авторская техника «литерография», созданная австралийским художником украинского происхождения Леонидом Денисенко в 1973 г. Работая в этой технике более 30 лет, мастер создал ряд оригинальных графических работ, разнообразных по жанрам и тематике. В отличие от предшественников, которые обращались к изобразительным возможностям шрифтовых композиций, Л. Денисенко сумел использовать графическое начертание шрифта как художественный прием, соответствующий контурной линии и штриховке. В его работах типографика, не утрачивая своей информативной функции, становится эффективным и эффективным приемом создания полноценного произведения графики.

Ключевые слова: литерография, искусство, графика, стиль, жанр, типографика, литер, каллиграма.

In the article the author's technique "literography" created by Australian artist of Ukrainian origin, Leonid Denisenko in 1973. Working in this technique for over 30 years, the master created a series of original graphic works of different genres and topics. Unlike his predecessors, who appealed to the visual possibilities of font compositions, L. Denisenko was able to use the font as a graphic art reception corresponding contour lines and shading. In his works, typography, without losing their informative function, it is efficient and effective methods of creating full graphic works.

Key words: Literography, art, graphics, style, genre, typography, letter, kalligrama.

Синтез вербального і візуального вираження тексту має глибоку історію розвитку в зразках ідеографічного і піктографічного типів письма в цивілізаціях різних частин

світу. В європейській традиції літерне письмо давно відокремилося від образотворчого мистецтва, але зрідка деякі митці робили спроби повернути йому зображувальну функцію, використовуючи графічні особливості накреслення шрифту і композиційні побудови зі слів і речень. В авангардній типографіці ХХ ст. експерименти із зображувальними можливостями шрифтових композицій актуалізували пошуки в цьому напрямку. Зокрема, найбільш ґрунтовно ці проблеми були опрацьовані майстрами швейцарської школи типографіки. Літерографія Л. Денисенка розвиває художні можливості шрифту для створення візуальних образів в іншому напрямку. Митець демонструє нові прийоми використання літерного тексту і порушує проблеми подальшого розвитку сучасних графічних технік.

Нині не існує окремого дослідження, присвяченого створенню зображення засобами літерного письма. Окремі аспекти даної проблеми висвітлюються в праці О. Лагутенко, присвяченій українській графіці [1]. Автор висвітлює діяльність українських панфутуристів в контексті мистецтва українського авангарду і публікує найбільш відомі твори панфутуристів, створених в жанрі «поезюмаларства». У збірнику статей українських художників-авангардистів опубліковано програмні статті М. Семенка, присвячені естетиці панфутуризму [4]. У дисертації С. Папети авангардні видання панфутуристів розглянуто на тлі розвитку модерних напрямів в українському мистецтві [3]. Основним джерелом знайомства з літерографією є тексти Л. Денисенка, опубліковані в його автобіографічній книзі [2]. У серії коротких есе художник розкриває історію створення літерографії, її духовне значення і формальний зміст.

Визначити місце літерографії в контексті існуючої традиції створення зображення засобами літерного письма; провести стилістичний аналіз творів Л. Денисенка, виявити новаторські прийоми і художні засоби літерографії, визначити мистецьку значущість літерографічних творів Л. Денисенка.

Авторська техніка Л. Денисенка, винайдена ним в 1973 р., була названа ним – літерографія, що в прямому перекладі означає рисування літерами. Це один з найважливіших етапів розвитку його графіки, в якому набута майстерність проявилася в несподіваній, надзвичайно трудомісткій формі.

Графічне минуле літер має глибоку історію. Були часи, коли для процесу писання і рисування був притаманний первісний синкретизм, оскільки окремі слова і поняття оформлювалися у вигляді схематизованих зображень – піктограм або ідеограм. Літерне письмо стало наступним етапом в розвитку писемності, але графічний каркас літер зрештою формувався на основі абстрагованих зображень, перетворених на знак. Використання літерного письма з метою створення зорового образу відоме вже з часів античності. У добу Ренесансу в Європі відроджується забуте в середньовіччі мистецтво візуальної поезії, а в XVII–XVIII ст. воно набуває розповсюдження в більшості європейських країн, зокрема і в Україні. Майстром так званих фігурних віршів був Іван Величковський, котрий обґрунтував функціонування зорової поезії і подав приклади понад 20 жанрових її різновидів. На поч. ХХ ст. жанр візуальної поезії зацікавив поетів-авангардистів. Гійом Аполлінер 1918 р. видав збірку «Каліграми», де вірші було написано у вигляді малюнків, що виражали головну тему твору. У 1920–30-х рр. в Україні діяла група панфутуристів під проводом Михаля Семенка і Павла Ковжуна, які писали свої

вірші у вигляді конструктивістських фігур [1; 4]. Цю техніку віршування було названо поезомалярством [3, с. 172].

Суттєвою відмінністю літерографії Л. Денисенка є те, що в цій техніці почав працювати не поет, а професійний графік. До того ж від самого початку він мав іншу мету. Його попередники вдовольнялися оформленням тексту в певну фігуру, не переймаючись художністю самої фігури і мистецькими якостями зображення. Насправді все це не виходило за межі своєрідного візуального трюку. Досить скромні художні досягнення попередників Л. Денисенка добре видно на прикладі каліграм Аполлінера. Напроти, наш художник поставив собі за мету передусім досягти вищої художньої якості в своїх літерографічних роботах. У коментарі до автопортрету він пише: «Цей автопортрет створений у стилі літерографії – новій концепції в мистецтві, де всяке зорове зображення рисоване виключно буквами, які творять слова і речення. Тому літерографію можна б пояснити, як «писана картина» (з латинського «літера» – буква, або слово, та грецького «графос» – рисована, писана). Це неначе злиття зображення картини з її буквальним змістом – в одну неподільну цілість, що робить кожний літерографічний мистецький твір більше описовий, оригінальний та цікавий, чим звичайний рисунок, малюнок чи фотографія» [2, с. 139].

У цій рідкісній графічній техніці художник ставить собі надзвичайно складні завдання. Він звертається до широкого діапазону жанрів і тем, серед яких портрети, ландшафти, геральдичні, символічні і орнаментальні зображення. Також його літерографічні роботи відповідають основним формальним вимогам до справді мистецького твору. Їм притаманна збалансована композиція лінійних форм із дотриманням законів ритму і гармонії, створення ефектів тонких тональних переходів, виконання найдрібніших деталей виключно літерами. Разом з тим літерографічний твір також виконує інтелектуальну або духовну місію – текст, яким «нарисований» твір зазвичай підсилює візуальне враження через додатковий вербальний зміст.

Першим і головним літерографічним твором Л. Денисенка стала унікальна ікона Ісуса Христа зображена словами «Бог є любов» на 79 мовах світу. Загалом тут використано 99 175 літер. Для цієї роботи художник обрав традиційний іконографічний сюжет – Христос на троні з піднятою у благословенні десницею і відкритою книгою в лівій. На сторінках книги грецькі літери – альфа й омега, що має ілюструвати слова Христа: «Я є Альфа й омега» (тобто початок і кінець всього створеного Господом). Стилістично образ Ісуса, форма трону і сам сюжет мають походження з традиції візантійського іконопису. Для цієї ікони Л. Денисенко обирає центричну композицію, а фігуру Христа збільшує до максимуму, таким чином підкреслюючи монументальний ієратизм його пози і урочистий характер головної ідеї зображення. З величезної іконографії ликів Ісуса художник обирає найбільш спокійний і благородний образ, в якому духовність сполучається з інтелектуалізмом. Це образ наставника й опікуна людей, який шукає розуміння не через страх і погрози, а через мир і любов. Проте, разом з канонічними рисами, художник вводить до іконографії цього зображення й дещо нове. Передусім, замість звичайного однотонного тла він використовує основний текст, який розходиться від німбу концентричними колами, немов сигнал від божественної антени для всіх народів світу. Береги ікони майстер оздоблює орнаментом у вигляді

хвилястої лози з гронами винограду, що символізує жертвовну кров Христа, пролиту ним за гріхи людства. Разом з тим ця орнаментация стилістично близька до оздоблення українських вишивок.

З точки зору суто технічної – ікона виконана за усіма правилами графічного мистецтва. Проте, якщо взяти до уваги, що художник оперує не лініями, крапками й штрихами, а літерами 79 мов, досягаючи при цьому ефектів світла й тіні, щільного штрихування або примхливого лінійного розчерку, тонких тональних переходів, то стає зрозумілим, що це вже не просто мистецтво, а й подвижницька праця. При значному збільшенні зображення поступово розкривається технічна «лабораторія» цієї титанічної роботи. У залежності від потреб виявлення форми майстер із винятковим розумінням художніх можливостей шрифту збільшує або зменшує його розмір, потоншує чи потовщує написання літер, розріджує або навпаки згущує текст. Він вільно вирисовує хвилясті лінії, компактно укладає його в геометричні площини, віртуозно прилаштовує до виявлення найтонших нюансів форми. Окрім цього Л. Денисенко, зважаючи на характер написання літер тією чи іншою мовою, враховує їхню конфігурацію і розташовує в найбільш придатному місці.

Експериментує художник і з кольором. Принцип його використання він сформулював у короткій, але чіткій дефініції: «Окремі цікаві ефекти в репродукції можна досягнути друкуванням кольорових площин пастельних відтінків, поверх яких літерографічні букви будуть даліше виділятися ясно й чітко, навіть при значному зменшенні оригіналу мистецького твору. Імпозантне вражіння витворює фотографічне збільшення до розмірів стінопису. Вибір тем, та їхнє застосування в літерографії, не мають кінця» [2, с. 139].

Тематика інших літерографічних творів Л. Денисенка приємно вражає багатством сюжетів і різноманітністю стильових рішень. Серед них дві символічні композиції присвячені темі Різдва. В одній з них велике серце, очевидно серце Боже, об'єднує в собі матір і дитину, які можуть асоціюватися, як з Марією та Ісусом, так і з цілком земними істотами. Усі елементи зображення нарисовані словом «Різдво» на різних мовах світу. Друга робота під назвою «І слово стало тілом» представляє собою традиційну різдвяну картину з характерними атрибутами: іконою Богоматері з дитям, палаючими свічками і розкритою книгою з словами з Євангелія.

Інша символічна композиція присвячена ідеї миру, а саме зображення голуба і розкритої книги нарисоване латинським словом «РАХ». Не менш оригінально і несподівано виглядає герб Австралії, нарисований словом «AUSTRALIA». Майстерність художника зростає настільки, що здається без усякого зусилля він передає вовну кенгуру, пір'я страуса, листя і квіти рослин.

Чималу долю літерографій складають портрети. Для кожного з них Денисенко знаходить окреме стилістичне трактування. Портрет племінника він рисує в легкій ескізній манері, в якості тла використовуючи текст зі своєрідним напутнім словом хлопцю. Напроти, портрет Лотара фон Фабера, винахідника сучасного олівця, зроблений у суворій академічній манері на кшталт літографій ХІХ ст. Найтонші тональні градації майстер передає виключно рисованим іменем самого винахідника. А от на автопортреті Леонід Денисенко постає в традиційному образі художника з палітрою і пензлями, але

текстове тло роботи майстер використовує для інформації про літерографію і викладення власного розуміння її художніх особливостей.

У цілому літерографія – це не тільки оригінальна графічна техніка, але й концепція, в якій закодовано ідею макро- і мікрокосму. Адже на віддалі літерографічне зображення мало чим відрізняється від звичайного, оскільки око не сприймає окремі елементи-літери, з яких воно утворене. Проте, при наближенні виникає ефект збільшення, як під мікроскопом. Око починає розрізняти «клітинну» структуру зображення, складену з літер, що утворюють його змістову будову. Таким чином, у літерографії ми маємо справу з одночасним виявленням зовнішнього образу і його внутрішньої суті.

Розглянувши низку літерографічних творів Л. Денисенка, є достатньо підстав стверджувати, що художник продовжує давні пошуки в напрямку використання літерного тексту як однієї з графічних технік. Разом із тим необхідно зазначити, що літерографія є цілком самобутньою і оригінальною технікою, яку майстер завдяки віртуозному володінню художніми засобами графіки, підіймає до рівня справжнього мистецтва.

Подальше мистецтвознавче вивчення художніх потенцій літерографії має створити теоретичне обґрунтування доцільності і ефективності її використання в сучасному мистецькому та інформаційному просторі. «Удосконалення техніки літерографії сприятиме розширенню діапазону її застосування в різноманітних жанрах сучасної графіки, а також створенню правил і прийомів для оволодіння нею.

Література:

1. Лагутенко О. Українська графіка першої третини ХХ століття / О. Лагутенко. – Київ : Грані-Т, 2006. – 240 с. 2. Моя Україна: ретроспекція творчості / Леонід Денисенко. – Київ : Майстерня книги, 2009. – 472 с. 3. Папета С. Київська мистецька школа кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. (Особливості розвитку модерних напрямків) : дис. ... канд.. мистецтвознавства : 17.00.05 / С. Папета. – Харків, 2012. – 204 с. 4. Українські авангардисти як теоретики і публіцисти : зб. статей / уряд. Д. Горбачов, О. Папета, С. Папета. – Київ : Триумф, 2005. – 384 с.